

Podmínky přeshraničního započtení vzájemných pohledávek dlužníka a věřitele v insolvenčním řízení (národní a komunitární aspekty)

Nejméně dvojnásobně možnost výkladu Nařízení o úpadkovém řízení ve vztahu k možnostem věřitelů realizovat započtení svých pohledávek vůči insolvenčnímu dlužníkovi a míra aplikace insolvenčního zákona či jeho vybraných ustanovení na úkony započtení vyvolávají v praxi řadu otázek, k jejichž zodpovězení má tento článek za cíl poskytnout možná východiska.

Podmínky přeshraničního započtení v insolvenčním řízení, jimiž se hodlám v tomto článku zabývat, jsou upraveny především zákonem č. 182/2006 Sb., insolvenční zákon, v platném znění (dále jen „zákon“), který nabyl účinnosti dne 1. 1. 2008, a Nařízením Rady (ES) č. 1346/2000 ze dne 29. 5. 2000, o úpadkovém řízení (dále jen „nařízení“), s účinností od 31. 5. 2002.

VYBRANÁ USTANOVENÍ ZÁKONA SE VZTAHEM K ZAPOČTENÍ

Zákon je stále poměrně novou komplexní právní úpravou řešení úpadku v České republice, která již ve svém původním textu reflektovala existující komunitární právo – v § 426 odkazuje na nařízení a insolvenční řízení s mezinárodním prvkem obecně podřizuje jím určenému právnímu řádu, v § 367 a násl. promítá do českého právního řádu směrnice Evropského parlamentu a Rady upravující insolvenční úvěrových institucí a pojišťoven. Zákon představuje princip *společného zájmu věřitelů* jako zájem nadřazený jejich jednotlivým zájmům (jakož i zájmům insolvenčního správce při výkonu jeho funkce a zájmům jiných osob),¹⁾ je-li jeho cílem, aby pro ně byl zvolený způsob řešení úpadku spravedlivý a výnosnější než ostatní způsoby řešení úpadku (aniž by tím však současně bylo dotčeno zákonem zaručené zvláštní postavení některých věřitelů).²⁾ Tento princip je v textu tohoto článku reflektován a diskutován právě z pohledu nalezení rovnováhy mezi privilegovaným postavením některých věřitelů *ex lege* (v daném kontextu by se jednalo o zahraničního věřitele českého dlužníka) a dodržení zásady *pari passu* (tedy rovného postavení věřitelů) v insolvenčním řízení.

Významná je dále zásada, že práva věřitele nabytá v dobré víře před zahájením insolvenčního řízení nelze rozhodnutím insolvenčního soudu omezit, čemuž odpovídá např. jeden z předpokladů pro možnost vzájemného započtení pohledávek věřitele a dlužníka obsažený v § 140(2) zákona; tj. že takové započtení je po rozhodnutí o úpadku přípustné, jestliže zákonné podmínky tohoto započtení byly splněny před rozhodnutím o způsobu řešení úpadku. Konečně se v daném kontextu plně realizuje výjimka ze zásady, že věřitelé jsou povinni zdržet se jednání směřujícího k uspokojení jejich pohledávek mimo insolvenční řízení, neboť vzájemné započtení jako právní úkon učiněný mimo řízení zákon při splnění určitých předpokladů, o nichž je pojednáno dále, výslovně připouští.

Zákonem upravený vznik a vedení insolvenčního rejstříku v elektronické podobě, čímž se v podstatě celé insolvenční řízení zahrnující v to dokumenty předložené účastníky, dokumenty vyhotovené soudem, jakož také informace o průběhu řízení, přesouvá do elektronické podoby, jsou v kontextu tohoto článku významné především pro uveřejňování informací o zahájeném insolvenčním řízení, příp. dalších informací v ostatních členských státech Evropské unie,³⁾ kdy elektronický systém umožňuje snadné napojení a výměnu informací mezi obdobnými systémy provozovanými v členských státech.

Konečně je třeba vyzdvihnout rovněž zákonnou precizaci definice a úpravy tzv. neúčinných právních úkonů, tedy těch, kterými dlužník zkracuje možnost uspokojení věřitelů nebo zvýhodňuje některé věřitele na úkor jiných; je-li tato neúčinnost založena rozhodnutím insolvenčního soudu o žalobě insolvenčního správce, kterou bylo odporováno dlužníkovým právním úkonům. Neúčinností právního úkonu však není dotčena jeho platnost; v insolvenčním řízení nicméně dlužníkovu plnění z neúčinných právních úkonů náleží do majetkové podstaty a třetí strana, která takové plnění přijala, je povinna jej, a není-li to možné, pak rovnocennou náhradu takového plnění, insolvenčnímu správci vydat.

VYBRANÁ USTANOVENÍ NAŘÍZENÍ MAJÍCÍ VZTAH K ZAPOČTENÍ

Nařízení je jako pramen sekundárního komunitárního práva přímo použitelným právním předpisem na území členských států Evropské unie, který má přednost před národními právními předpisy; ode dne 1. 5. 2004 je závazné též na území České republiky. Nařízení se nevztahuje na insolvenční úřady a pojišťovny, která je předmětem zvláštní samostatné úpravy.⁴⁾

Výchozím principem nařízení je stanovení *lex concursus*, tj. práva státu, který insolvenční řízení zahájil a jímž se řídí veškeré procesní i hmotněprávní účinky insolvenčního řízení ve vztahu k osobám a právním vztahům dotčeným řízením. Dle *lex concursus* se pak posuzují především veškeré podmínky pro zahájení, vedení a skončení insolvenčního řízení.⁵⁾ Z tohoto obecného pravidla však existují určité výjimky směřující k ochraně oprávněných očekávání věřitelů ve vztahu k realizaci jejich práv, a to zejména uspokojení nároků ze závazkových právních vztahů. Tyto výjimky spočívají v regulaci hmotněprávních aspektů nároků věřitele právem odlišným od *lex concursus*, tzn. právem, s nímž byl věřitel v době vzniku nároku obeznámen a na něž se spoléhal.

S ohledem na předmět tohoto článku se taková výjimka bude vztahovat na situaci, kdy dle *lex concursus* není např. vůbec připuštěno započtení pohledávek nebo započtení sice připuštěno je, ale nároky věřitele nejsou nebo nemohou být v insolvenčním řízení uznány a uspokojeny. Nařízení pro takový případ stanoví, že věřitel má být přesto oprávněn domáhat se započtení pohledávek, pokud je to možné na základě práva, jímž se pohledávka dlužníka, jenž není schopen plnit své peněžité závazky, řídí. Započtení vzájemných pohledávek se tak stává určitou formou záruky založené na právních předpisech, na které se věřitel může spoléhat v době vzniku pohledávky.⁶⁾

PRÁVO NA VZÁJEMNÉ ZAPOČTENÍ POHLEDÁVEK A JEHO REALIZACE

Podívejme se nyní na čl. 6(1) nařízení, který stanoví, že zahájením insolvenčního řízení **nejsou dotčena práva věřitelů žádat započtení** pohledávek proti pohledávkám vůči dlužníkovi, pokud toto započtení pohledávek umožňuje právo rozhodné pro pohledávky dlužníka, který není schopen plnit své peněžité závazky. Ve světle výše uvedeného čl. 6(1) nařízení umožňuje věřiteli uplatnit svůj nárok na započtení vzájemných pohledávek, ačkoli to *lex concursus*, jímž se insolvenční řízení řídí, neumožňuje, a to pouhým odkazem na právo (odlišné od *lex concursus*), jímž se řídí pohledávka dlužníka, která má být předmětem započtení.

Proti tomuto ustanovení pak stojí jednak čl. 6(2) nařízení, jenž stanoví, že článkem 6(1) není dotčeno podání žaloby na dlužníka z důvodů neplatnosti, odporovatelnosti nebo neúčinnosti

právního úkonu, jímž došlo k započtení vzájemných pohledávek podle čl. 4(2)(m) nařízení, a eventuálně též čl. 4(2)(d) nařízení, který stanoví, že **podmínky, za kterých může dojít k započtení pohledávek, se řídí dle *lex concursus*, pokud nařízení nestanoví jinak.**

Výše uvedený výčet ustanovení doplňuje čl. 13 nařízení, který výše uvedenou limitaci článku 4(2)(m) umožňuje vyloučit, a to za podmínky, že věřitel, který má prospěch z právního úkonu započtení, které je však kvalifikováno jako poškozující ostatní věřitele, prokáže, že se tento právní úkon řídí právem odlišným od *lex concursus* a toto jiné právo neumožňuje žádným způsobem napadnout v daném případě dotýčný úkon.

Za okolností, kdy *lex concursus* bude odlišné od práva, jímž se řídí pohledávka dlužníka, vzniká otázka, do jaké míry se na právní úkon započtení budou aplikovat příslušná ustanovení *lex concursus*, či zda bude jejich aplikace zcela vyloučena (s výjimkou žalob z důvodů neplatnosti, odporovatelnosti nebo neúčinnosti, které výslovně upravuje jak nařízení, tak i zákon) právě účinky článku 6.1 nařízení. K nalezení odpovědi je nutno se vypořádat s následujícími právními aspekty:

– *zahájením insolvenčního řízení nejsou dotčena práva věřitelů žádat započtení svých pohledávek*

Jazykovým výkladem normativního textu docházím k závěru, že nařízení ve státě *concurus fori* věřiteli jednak bez dalšího přiznává hmotněprávní nárok na započtení své pohledávky proti pohledávce dlužníka, jehož jediným limitujícím faktorem pak může být úprava právního řádu, jímž se příslušná pohledávka řídí. Neklade-li takový právní řád započtení žádnou překážku, *lex concursus* nemůže takový nárok věřitele nadále vyloučit.

– *čl. 4 nařízení se použije, pokud nařízení nestanoví dále jinak*

Obecně tedy platí, že právem rozhodným pro insolvenční řízení je dle čl. 4 *lex concursus*, nestanoví-li nařízení v konkrétním případě, že se na řízení či jeho dílčí aspekt (např. jeho účinky) použije právo odlišné od *lex concursus*. Případy, kdy tak nařízení stanoví, zahrnují např. (i) smlouvy, jejichž předmětem je právo nabytí/uzívání nemovitosti (čl. 8),⁷⁾ (ii) práva a povinnosti účastníků platebních systémů a systémů vypořádání či finančního trhu (čl. 9(1))⁸⁾ či (iii) pracovní smlouvy a pracovněprávní vztahy (čl. 10).⁹⁾

– *podmínky, za kterých může dojít k započtení pohledávek, se řídí dle *lex concursus**

Domnívám se, že takové podmínky mohou plynout zásadně z procesněprávních ustanovení zákona (aniž by tak byl dotčen hmotněprávní nárok věřitele na započtení, který mu zajišťuje čl. 6 nařízení), kde nalezneme následující:

– *předběžné opatření* – dle § 82 zákona může být insolvenčním soudem nařízeno předběžné opatření, kterým soud, mimo jiné, umožní vzájemné započtení pohledávek dlužníka a věřitele (a) v době trvání moratoria, (b) po okamžiku zveřejnění návrhu na povolení reorganizace v insolvenčním rejstříku anebo (c) naopak pro určité případy nebo na určitou dobu započtení vzájemných pohledávek dlužníka a věřitele zakáže;¹⁰⁾ to vše jen z důvodů hodných zvláštního zřetele a za podmínky, že takové opatření neodporuje společnému zájmu věřitelů.

– *moratorium* – dle § 122(3) zákona není započtení vzájemných pohledávek dlužníka a věřitele po dobu trvání moratoria přípustné, ledaže insolvenční soud určí jinak předběžným

opatřením. To platí i tehdy, jestliže zákonné podmínky tohoto započtení byly splněny před vyhlášením moratoria. Uplynutím doby trvání moratoria se možnost započtení obnovuje.

– *reorganizace* – dle § 324(3) zákona není od okamžiku zveřejnění návrhu na povolení reorganizace v insolvenčním rejstříku přípustné započtení vzájemných pohledávek dlužníka a věřitele, ledaže insolvenční soud určí jinak předběžným opatřením. To platí i tehdy, jestliže zákonné podmínky tohoto započtení byly splněny před uvedeným okamžikem. Účinností reorganizačního plánu se možnost započtení obnovuje.

K výše uvedeným podmínkám by zřejmě bylo možné přiřadit také § 140(2) a § 238 zákona, ačkoli se v obou případech nejedná o ustanovení s výlučně procesněprávním dopadem, nýbrž též s dopadem hmotněprávním na nárok věřitele na započtení své pohledávky v insolvenčním řízení. Nicméně právě proto, že by mohlo dojít k hmotněprávnímu zásahu do nároků věřitele, jejichž realizaci mu bez ohledu na *lex concursus* nařízení přiznává (s výjimkou limitací, které obdobně upravuje i nařízení), byla by taková limitace věřitele, dle mého názoru, již nepřijatelná. V této souvislosti může věřitel využít čl. 13 nařízení, které umožňuje obranu proti žalobě dle čl. 4(2)(m) nařízení, a to za použití argumentace, že dotyčný právní úkon se řídí právem odlišným od *lex concursus* a toto právo neumožňuje žádným způsobem napadnout tento právní úkon.

Ustanovení § 140(2) zákona uvádí, že započtení vzájemných pohledávek dlužníka a věřitele je **po rozhodnutí o úpadku** přípustné, jestliže zákonné podmínky tohoto započtení byly splněny **před rozhodnutím o způsobu řešení úpadku**, není-li dále stanoveno jinak. Tyto zákonné podmínky započtení zahrnují: věřitel se stal přihlášeným věřitelem ohledně své započitatelné pohledávky, věřitel nezískal svou započitatelnou pohledávku neúčinným právním úkonem, věřitel v době nabytí započitatelné pohledávky nevěděl o dlužníkově úpadku, a věřitel již uhradil splatnou pohledávku dlužníka v rozsahu, v němž převyšuje započitatelnou pohledávku tohoto věřitele.

Dle § 238 zákona není proti pohledávce na vydání dlužníkovy plnění z neúčinného právního úkonu do majetkové podstaty přípustné započtení z důvodu porušení zásady rovnosti věřitelů (zásada *pari passu*).¹¹⁾ Toto omezení upravuje také nařízení ve svém čl. 6(2) a 4(2)(m) s tím, že v tomto případě je zásah do realizace nároků věřitele přípustný, pokud jej nevyklučuje úspěšná obrana věřitele dle čl. 13 nařízení.

– *limitace použití čl. 4(2)(m) nařízení čl. 13 nařízení*

Věřitel, který se spoléhá na své národní právo, které obecně umožňuje započtení pohledávek a současně neumožňuje napadnout žalobou žádným způsobem určitý právní úkon, který by mohl být považován za úkon poškozující všechny věřitele, má v zásadě naprostou jistotu, že jeho hmotněprávní nárok na započtení nemůže být žádným způsobem omezen, případně vyloučen.

* * *

Množství procesních omezení či předpokladů pro realizaci nároku započtení by bylo možno vnímat jako jdoucí proti duchu nařízení, nicméně je dle mého názoru nutno uvést, že samo nařízení umožňuje v čl. 18 správci podstaty (resp. insolvenčnímu správci) výkon veškerých pravomocí, které mu přiznává *lex concursus*, a to nejen na území státu, kde bylo insolvenční řízení zahájeno, ale i v ostatních členských státech při splnění dalších předpokladů.

Dále nařízení v čl. 20 ukládá věřiteli, kterému se po zahájení insolvenčního řízení podaří dosáhnout jakýmkoli způsobem, zejména výkonem rozhodnutí, úplného nebo částečného uspokojení svých pohledávek na úkor dlužníkovy majetku nacházejícího se na území jiného členského státu, aby vrátil vše, co nabyl, správci podstaty (s výjimkou založených věcných práv dle čl. 5 a 7 nařízení).

Přitom výše uvedená procesní omezení upravená zákonem jsou v několika případech výslovně zmiňována i nařízením, kde je např. upraveno právo věřitele přihlásit svou pohledávku do insolvenčního řízení (čl. 32) včetně náležitostí takové přihlášky (čl. 41 nařízení), anebo výslovně připuštění možnosti insolvenčního správce nařídít ochranná opatření směřující k zajištění a ochraně majetku dlužníka nacházejícího se na území jiného členského státu (čl. 38). Jestliže je tedy přípustné využít ochranných opatření za účelem ochrany věřitelů v jiném členském státě Evropské unie, lze usuzovat, že nelze v jiném případě umožnit prolomení takového ochranného opatření opět v zájmu ochrany věřitelů (ve vztahu k předběžným opatřením insolvenčního soudu dle *lex concursus*).

Závěrem nezbyvá než říci, že jakkoli se výše popsáný dopad a interpretace nařízení může jevit příliš extenzivní, nezbavuje na jedné straně v žádném případě (kde nařízení poskytuje věřitelům ochranu) věřitele jejich práva domáhat se započtení svých pohledávek v insolvenčním řízení (svým způsobem přednostně před ostatními věřiteli, neboť svůj titul v zásadě nemusí prokazovat jinak než odkazem na nařízení a právo, jímž se dlužníkovy pohledávka, která se má stát předmětem započtení, řídí) a na druhé straně nezasahuje nepřipustnou měrou do práv a nároků ostatních věřitelů a stejně tak do zásad a pravidel vedení insolvenčního řízení ve státě *concursum fori*. Účel nařízení, tj. koordinace insolvenčních řízení s mezinárodním prvkem a určení základních principů takového řízení, je tedy naplněn aniž by docházelo k zásadnímu zásahu do regulace insolvenčního řízení národním právem.

Poznámky:

¹⁾ Viz § 36(1) zákona: „*Insolvenční správce je povinen při výkonu funkce postupovat svědomitě a s odbornou péčí; je povinen vyvinout veškeré úsilí, které lze po něm spravedlivě požadovat, aby věřitelé byli uspokojeni v co nejvyšší míře. Společnému zájmu věřitelů je povinen dát při výkonu funkce přednost před zájmy vlastními i před zájmy jiných osob.*“

²⁾ Viz § 5(b) zákona: „*Věřitelé, kteří mají podle tohoto zákona zásadně stejné nebo obdobné postavení, mají v insolvenčním řízení rovné možnosti.*“

³⁾ Dle čl. 21 nařízení může jednak insolvenční správce požádat o zveřejnění informace o zahájení insolvenčního řízení a případně i rozhodnutí o jeho jmenování v kterémkoli jiném členském státě Evropské unie a jednak může každý stát, na jehož území má dlužník svou provozovnu, stanovit povinnost zveřejnění v obdobném rozsahu.

⁴⁾ Směrnice Evropského parlamentu a Rady 2001/24/ES, ze dne 4. dubna 2001, o reorganizaci a likvidaci úvěrových institucí, Směrnice Evropského parlamentu a Rady 2001/17/ES, ze dne 19. března 2001, o reorganizaci a likvidaci pojišťoven.

⁵⁾ Viz čl. 4 nařízení ve světle čl. 23 jeho preambule.

⁶⁾ Viz čl. 6(1) nařízení ve světle čl. 26 jeho preambule.

⁷⁾ *Lex concursus* ustupuje v daném případě právu členského státu, na jehož území se nemovitost nachází.

⁸⁾ *Lex concursus* ustupuje v daném případě právu členského státu, které se vztahuje na uvedené systémy a trhy.

⁹⁾ *Lex concursus* ustupuje v daném případě právu členského státu, kterým se řídí příslušná pracovní smlouva.

¹⁰⁾ Při stanovení doby platnosti předběžného opatření není soud v zásadě vázán žádnou zákonnou lhůtou. Dle § 113(5) zákona předběžné opatření zanikne (i) uplynutím doby, po kterou mělo trvat, (ii) vydáním rozhodnutí podle § 142, neurčí-li insolvenční soud v takovém rozhodnutí, že předběžné opatření zanikne až právní mocí rozhodnutí, (iii) účinností moratoria, ledaže insolvenční soud určil v rozhodnutí o vyhlášení moratoria jinak, nebo (iv) vydáním rozhodnutí, kterým se předběžné opatření zruší, jakmile pominou důvody, pro které bylo nařízeno. V některých případech musí však doba platnosti opatření sledovat lhůtu zákonem stanovenou pro jinou právní skutečnost (např. moratorium a od něj odvozené opatření může trvat nejdéle tři měsíce s měsíčním prodloužením), v jiných případech je doba platnosti opatření vázána na určitou právní skutečnost (např. zastavení insolvenčního řízení).

¹¹⁾ Viz § 5(b) zákona.

Milan Holeček

advokátní koncipient

AK Vejmelka&Wünsch